

Мусіна З. Х., Приліпко Т. А., м. Київ

Документи з охорони культурної спадщини

як складова інформаційного ресурсу

«Українська революція 1917–1921 років: джерела та матеріали»: регіональний аспект

«Було б помилково говорити про поразку Української революції. Вона не досягла своєї остаточної мети, але вона внутрішньо переродила суспільство України, вона створила Україну як модерну політичну націю. На цьому фундаменті з того часу розвивається все даліше українське життя» [1, с. 58-59]. Шістдесят років потому, як українським мислителем, істориком Іваном Лисяком-Рудницьким була висловлена ця думка, в незалежній Україні на державному рівні відзначалось 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років. В офіційних документах з цієї нагоди акцентовано увагу на «підготовку та публікацію наукових праць, збірок документів і матеріалів, енциклопедичних, довідкових та інших видань», [2, 3].

За роки незалежності України, завдяки відкриттю відділів спеціального зберігання бібліотек, архівів, музеїв, а також вільному доступу до пласту діаспорної літератури, до наукового обігу введено значний обсяг джерел з історії Української революції та становлення державності у 1917–1921 роках.

Серед бібліографічних напрацювань наукових та обласних бібліотек за останні десять років слід відмітити науково-бібліографічні видання Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського: *«Українська революція і державність (1917–1921 рр.)»* (2018), *«Симон Петлюра на сторінках українських газет 1917–1920 років»* (2015); Рівненської обласної наукової бібліотеки: *«Події Української революції 1917–1921 рр. на Рівненщині»* (2019); Чернівецької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. М. Івасюка *«Буковинському вічу – 100 років (1918–2018)»* (2018), Черкаської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Т. Г. Шевченка *«Черкащина у вогні революції 1917–1921 років»* (2017).

Національна історична бібліотека України (НІБУ) понад півстоліття видає бібліографічний покажчик «Історія України», який містить розділ «Українська революція 1917–1921 років». Якщо порівнювати видання за 2016 і 2019 роки, то в останньому кількість бібліографічних записів, у першу чергу документів цього періоду, збільшилась удвічі. Це свідчить про зацікавленість вітчизняних істориків у проведенні археографічних досліджень, спрямованих на пошук, виявлення, опрацювання та публікацію документальних матеріалів, пов'язаних саме з формуванням української нації, національної ідеї, історією визвольних змагань і державотворенням.

З 2016 року НІБУ формує базу даних (БД) «Українська революція 1917–1921 років: джерела і матеріали», науковий супровід якої здійснюють вчені Інституту історії України НАН України. Основний акцент при створенні БД спрямовано саме на аналітичний розпис документів, в першу чергу, регіональних установ.

Мета повідомлення – аналітичний огляд документальної складової БД «Українська революція 1917–1921 років: джерела і матеріали», характеристика документів регіональних установ з охорони пам'яток старовини.

Значну частину бібліографічних записів у БД «Українська революція 1917–1921 років: джерела і матеріали» складають аналітично розписані збірники документів центральних та регіональних архівних установ, документальні видання інститутів та бібліотек Національної академії наук України, Українського інституту національної пам'яті, вищих навчальних закладів, спогади, листи, щоденники, автобіографії учасників українського визвольного руху.

Події сторічної давнини мали загальнодержавний характер: по всій країні створювались українські органи влади, діяли політичні партії, відбувалось відродження національної культури, зокрема, формування державних пам'яткоохоронних інституцій. Так, метою створеного у 1917 році «Відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва» у структурі Генерального секретарства народної освіти, який очолив історик та етнограф М. Ф. Біляшівський, було «привернути увагу широких народних мас до нагальних потреб збереження пам'яток старовини від пограбування і руйнувань, необхідності передачі цінних паперів, книг, картин, старих меблів до музеїв» [4, с. 43], «де вони стануть у великій пригоді для нашої освіти, науки й культури, де будуть служити... для усього народу» [5, с. 460].

БД містить опис звернення Миколи Біляшівського до громадян, опублікованого на сторінках всеукраїнської «Робітничої газети»: *Звернення відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва Генерального секретарства народної освіти до народу про збереження культурних цінностей. 19 листопада 1917 р.* [5, с. 460].

Державні пам'яткоохоронні інституції вели облік та реєстрацію пам'яток, здійснювали їхнє наукове дослідження. Для проведення ремонтно-реставраційних робіт була створена комісія з виявлення пошкоджених архітектурних пам'яток міста. За даними комісії, реставрації підлягали архітектурні споруди Києва, Кам'янця-Подільського, Переяслава, Харкова, Чернігова. Так, восени 1918 року проведено реставрацію пошкоджених під час бойових дій лаврських пам'яток [7, с. 85].

Велика увага приділялася розвитку національної культури та збереженню її надбання і в період Української держави гетьмана Павла Скоропадського. Про це свідчить *Постанова про асигнування 22.825 карб. відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва Міністерства народної освіти та мистецтва. 16.07.1918 р.* [8, с. 169.]. Кошти були виділені

на закінчення розкопів Трахтемирівського Успенського монастиря та на купівлю пам'ятників старовини для Національного музею.

Опорою культурної політики були і місцеві осередки «Просвіт», які опікувались пам'ятками архітектури та історії: *Повідомлення «Робітничої газети» про заснування товариства «Просвіта» на Поділлі. 31 березня 1917 р. // Просвіти Поділля в добу Української революції (1917–1920) : збірник документів і матеріалів. – Кам'янець-Подільський, 2014. – С. 37 ; Повідомлення Черкаської повітової народної управи про підтримку «Просвіт». 15 квітня 1918 р. // Селянство Черкащини в добу Української революції 1917–1921 рр. : збірник документів і матеріалів. – Черкаси, 2017. – С. 100.*

За Директорії УНР питаннями охорони історико-культурного надбання України займались громадські об'єднання. У БД представлені документи про діяльність та матеріальне утримання Кам'янецького товариства охорони пам'яток мистецтва та національної старовини, її апарату «Архівної комори», яка мала здійснювати охорону Кам'янецької фортеці та інших пам'яток української старовини, піклуватись про їхню цілісність, впорядковувати архівні матеріали: *Доповідь Головноуповноваженому уряду УНР начальника культурно-освітньої управи про охорону Державного військово-історичного архіву та Кам'янецької фортеці. 25 грудня 1919 р. [9, с. 313-314] ; Доповідь Подільського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва Подільському губернському комісару про виділення коштів. 9 лютого 1920 р. [9, с. 316-318].*

У документах радянської влади у сфері охорони пам'яток культури, як от: *Розпорядження Катеринославського губернського виконавчого комітету Рад повітовим Радам про охорону пам'ятників старовини, мистецтва і науки. 26 лютого 1918 р. [10, с. 68],* йшлося про необхідність збереження архітектурних пам'яток і творів мистецтв від масового пограбування.

Поруч зі збереженням та реставрацією старовинних пам'яток ухвалювались рішення про демонтаж пам'ятників, що залишилися від царату: *Доповідна записка Міністерства внутрішніх справ Урядові УНР про ліквідацію пам'ятників часів самодержавства. 25 квітня 1918 р. У наведеному документі йдеться про потребу «...пам'ятники Олександрю II, Іскрі та Кочубею і рештки пам'ятника Столипіну ліквідувати зовсім, пам'ятник Миколаю I перенести у двір університету, написи на пам'ятнику Хмельницькому замінити іншими, а двоголових орлів... поздіймати. Металеві матеріали цих пам'ятників мають піти на гармати та на гроші, герби ж будуть передані музею» [6, с. 305-306]. Радянська влада, в свою чергу, теж ухвалювала такі рішення: *Про знесення з площ і вулиць пам'ятників, споруджених на честь царів і їх слуг : Декрет ПНК УСРР 7 травня 1919 р. // Хронологічне**

зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР. – Київ, 1963. – Т. 1 : 1917–1941 рр. – С. 123.

Повернення національних реліквій українського народу, вивезених за часи імперії на територію Росії, стало нагальним завданням для молодого держави. У вересні 1917 р. Миколою Біляшівським підготовлено перелік українських клейнодів у сховищах Москви і Петрограда: *Лист голови відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва Секретарства справ освітніх Генерального секретаріату України М. Біляшівського до генерального секретаря народної освіти І. Стешенка про повернення українських культурних цінностей з Росії. 29 вересня 1917 р.* [11, с. 76-77]. Попри велику роботу, проведenu українською стороною, більшовицький уряд Росії відмовився повертати пам'ятки.

Питання реституції культурних цінностей порушувалось і на переговорах між Україною та Росією в період Української Держави: *Протокол засідання міжвідомчої комісії по виробленню умов мирного договору між Українською Державою та РРФСР про повернення в Україну культурних цінностей з Росії. Київ, 23 травня 1918 р.* [11, с. 91-98]; *Список пам'яток історії та культури, що розглядався на засіданні міжвідомчої комісії по складанню умов мирного договору між Українською Державою та РРФСР про повернення українських культурних цінностей з Росії. Київ, 29 травня 1918 р.* [11, с. 119-121]; *Доповідна записка завідуючого відділом пластичних мистецтв Г. Павлуцького до Культурної комісії при Українській Мирній Делегації щодо значення для України пам'яток Причорномор'я. Київ, 10 червня 1918 р.* [11, с. 136-138] ; *Лист Д. Багалія до члена Культурної комісії при Українській Мирній Делегації Д. Антоновича про пам'ятки історії Слобідської України в Росії. Харків, червень 1918 р.* [11, с. 175-176].

На жаль, у зв'язку з одностороннім припиненням російською делегацією своєї діяльності, Культурна комісія не завершила роботу, але привернула увагу до проблеми повернення українському народові його історико-культурних цінностей [11, с. 64].

Підсумовуючи, варто зауважити, що всі Уряди періоду Української революції 1917–1921 років, незважаючи на важку ситуацію в країні, приділяли значну увагу питанню охорони, збереження і повернення пам'яток історії та культури. Документальний контент інформаційного ресурсу «Українська революція 1917–1921 років: джерела і матеріали» представлено різними видами документів, як от: декрети, постанови, розпорядження державних установ, повідомлення, доповіді, доповідні записки, звернення, протоколи засідань, листи приватних осіб, списки культурних цінностей тощо. За тематикою вони висвітлюють діяльність як центральних, так і регіональних інституцій з охорони пам'яток культури. База даних, безумовно, потребує доповнення новими джерелами, насамперед, особового походження, а саме спогадами, листами.

Насамкінець зазначимо, що питання охорони культурної спадщини зберігають свою актуальність і на сучасному етапі державотворчого процесу в Україні. Науковці, послуговуючись інформаційним ресурсом НІБУ, мають змогу досліджувати маловідомі факти з життя українського суспільства.

Список джерел:

1. Лисяк-Рудницький І. Українська революція з перспективи сорокаліття / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе. – Київ, 2019. – Т. 2. – С. 47-60.
2. Україна. Президент. Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років: указ від 22 січня 2016 року № 17/2016 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 8. – С. 11-14. – Ст. 366.
3. Україна. Кабінет Міністрів. Про затвердження плану заходів з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років та вшанування пам'яті її учасників на період до 2021 року: розпорядження від 26 жовтня 2016 року № 777-р // Урядовий кур'єр. – 2016. – 10 листоп. (№ 211). – С. 14-15.
4. Денисенко О. З історії охорони пам'яток історії та культури в Українській Державі в 1918 р. / О. Денисенко // Військово-історичний меридіан. – 2017. – Вип. 4. – С. 42-52. – Бібліогр.: 40 назв.
5. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : у 2 т. / Інститут історії України НАН України та ін.; відп. ред.: В. А. Смолій. – Київ : Наукова думка, 1996. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – 589 с.
6. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : у 2 т. / Інститут історії України НАН України та ін. ; відп. ред.: В. А. Смолій. – Київ : Наукова думка, 1996. – Т. 2 : 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – 418 с.
7. Новак О. С. Становлення системи пам'яткоохоронних інституцій в Україні (1917–1921 рр.): організаційний аспект / О. С. Новак // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – 2017. – Т. 20. – С. 83-90. – Бібліогр.: 18 назв.
8. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року) : документи і матеріали : у 2 т. / Інститут історії України НАН України та ін. ; упоряд.: Р. Пиріг та ін. – Київ : Темпора, 2015. – Т. 2. – 412 с.
9. Головноуповноважений уряду Української Народної Республіки (1919–1920) : документи та матеріали / Центр. держ. архів вищих органів влади і управління України, Хмельниц. гуманіт.-пед. акад. ; упоряд., авт. вступ. ст. В. А. Адамський. – Хмельницький : Цюпак А. А., 2017. – 493 с.

10. Культурне будівництво в Українській РСР. 1917–1927 : збірник документів і матеріалів. – Київ : Наук. думка, 1979. – 668 с.
11. Українські культурні цінності в Росії: перша спроба повернення, 1917–1918 / упоряд.: С. Кот, О. Нестуля. – Київ, 1996. – 300 с. : іл.